

..DEN MÄKTIGA RIKSSALEN

En gång i tiden utövades den svenska världsliga makten från Rikssalen på Stockholms slott. Rummet har utformats och senare renoverats av Sveriges största arkitekter som alla lämnat spår efter sig. Slottsarkitekt Andreas Heymowski berättar rummets historia.

TEXT *Andreas Heymowski, slottsarkitekt vid Stockholms slott*

FOTO *Erik Kampmann, Åke E:son Lindman*

Artikeln kan läsas i sin helhet på www.sfu.se

Rikssalen efter den målningsrestaurering av taket som var klar i mars 2010, i god tid före kronprinsessbröllopet i juni.

»I öster den gudomliga makten,
symboliserad av högaltarets
Jesus på korset och i väster dess
världsliga pendang, symboliserad
av kungens tron«

NÄR BORGEN TRE KRONOR blev lågornas rov en majdag 1697 fick arkitekten Nicodemus Tessin den yngre (1654–1728) rita det nya slottet efter förebild av de barockpalats som han kunnat studera på ort och ställe under sina studieresor, främst i Italien.

All arkitekturdekor gjordes symbolisk för att förhållanden den enväldiga monarki som rådde i stormakten Sverige vid 1600-talets slut. Också de olika rummens inbördes placering präglas av samma symbolik. Det kan man övertyga sig om när man studerar slottets huvudvåning, 1 trappa upp.

Den södra längan mot Slottsbacken är hela 115 meter lång men innehåller bara tre rum. Med det visar Tessin den tidens världsbild och maktdelning. I mitten det magnifika Södra valvet, ett entrérum som sträcker sig från marknivå ända upp till vinden och där två dubbeltrappor leder besökaren upp till Slottskyrkan i öster respektive Rikssalen i väster.

Samlade kring en gemensam entré finns här alltså i öster den gudomliga makten, symboliserad av högaltarets Jesus på korset och i väster dess världsliga pendang, symboliserad av kungens tron. Därutöver har respektive sal enkla sittplatser för dess menighet, i Slottskyrkan församlingen och i Rikssalen representanterna för ständsriksdagens adel, präster, borgare och bönder. På så sätt blir till och med själva planlösningen en ståtlig allegori över den enväldiga kungamakten av Guds nåde.

DET KONKRETA BYGGET AV SLOTTET gick sakta. Karl XII:s krig hade fört landet till ruinens brant och slottsbygget stod periodvis helt stilla. Tessin dog 1728 utan att ha fått se sitt verk färdigt. I stället blev det först hans lärjunge Carl Hårleman (1700–1753) och därefter Carl Johan Cronstedt (1709–1779) och Carl Fredrik Adelcrantz (1716–1796) som fick slutföra det grandiosa projektet.

När den första riksdagen hölls i den nya Rikssalen 1755 var det frihetstid och rollerna mellan kung och folk var ombytta.

Rikssalen har sedan dess fått uppleva flera historiska omvälvningar: Gustav III:s statskupper 1772 och 1789, då enväldet stegvis återkom, Gustav IV Adolfs avsättning och den nya författningen 1809 och mottagandet av marskalken Bernadotte som Sveriges kronprins 1810.

1834 flyttade riksdagen till det som i dag kallas Gamla riksdagshuset på Riddarholmen. Traditionen med riksdagens högtidliga öppnande i Rikssalen behöll man så länge som till 1974 och Rikssalen är fortfarande ett av slottets praktfullaste och mest symbolladdade rum och en viktig del av vårt lands politiska historia.

STOCKHOLMS SLOTTETS långa byggtid gjorde att olika arkitekter och olika stilar gjorde sig gällande redan under dess uppförande. Till Tessin d y:s italienska barockstil hann Hårlemans franskinspirerade rokoko och i några fall även Cronstedts och Adelcrantz klassicism foga sig. I exteriören följde Tessins efterträdare däremot troget hans intentioner och den är i ren, italienskinfluerad barock, medan det inomhus i själva verket bara finns ett fåtal renodlat Tessinska barockinteriörer. I Rikssalen finns väldigt tydligt både barocken och rokokon representerade samtidigt.

I arkiven finns Tessins ritningar och utkast till Rikssalen bevarade. Det är en kärv, kraftfull barock som här träder fram. Det stora rummet har högt sittande fönster i två våningar. Mellan de båda fönsterraderna löper en mycket kraftig, utstickande fris, en så kallad kornisch. Den bärs utmed långsidorna av kopplade (parvisa) halvkolonner med kompositakapital, placerade mellan fönsteraxlarna. Ovanpå kornischen, över varje kolonnpar har Tessin placerat parvisa atlantar (mansfigurer), som på starka armar bär den avslutande taklisten. Fönstren är odekorerade rektanglar. Taket tänkte Tessin sig som ett kraftigt profilerat barocktak, indelat i olika bemålade fält.

Tessin vision av Rikssalen blev aldrig fullbordad. I salens nedre del behöll Carl Hårleman i allt väsentligt hans design,

»Både kvinnor och änglar har nämligen en symbolisk roll, där de representerar olika sysselsättningar och egenskaper«

med halvkolonnerna som bär den kraftiga frisen. Men ovanför frisen är det Härlemans egen rokoko som härskar, med mjukt rundade, kartuschprydda fönsteröppningar och mellan dem har atlanterna ersatts av sittande allegoriska kvinnofigurer och putti (små änglar).

Utan att sabotera Tessins grundkoncept, har Härleman fört in ett mjukare anslag i salen. Samtidigt har han, genom bytet av skulpturer, också kunnat introducera ett betydligt mera komplext allegoriskt program än vad de av sin bärande uppgift absorberade atlanterna hade förmått. Både kvinnor och änglar har nämligen en symbolisk roll, där de representerar olika sysselsättningar och egenskaper som, får man anta, låg inom Ständernas och Kungamaktens ansvarsområde. Här ser vi exempelvis Endräkten i form av två putti, Handeln, med en putto iklädd Mercurius bevingade hjälm, eller kvinnofigurerna Sanningen, med en avslöjande spegel, respektive Religionen, med bibel och kors.

EFTER KNAPPT TVÅ DECENNIER, i början av 1770-talet, uppstod behov av fler sittplatser och Carl Fredrik Adelcrantz ritade utmed tre väggar en balkong, ungefär på halva kolonnernas höjd. Följden blev att Rikssalens monumentalitet minskades och kolonnernas betoning av det vertikala ersattes med balkongens horisontalitet.

Till rummets möblering hörde redan från början enkla bänkar, klädda med mörkblått kläde, för Ständernas representanter. Kungen satt på drottning Kristinas silvertron, placerad på ett upphöjt podium. Över sig hade han en tronehimmel med silverbroderat riksvapen. Denna möblering och dessa ursprungsinventarier har lyckligtvis bevarats till den dag som i dag är!

PÅ 1800-TALET HADE stilrestaureringar, där byggnaden, ofta med drastiska rivningar av senare tillägg, återfördes till ett tänkt ursprungligt idealtillstånd, blivit mode. På 1920-talet utsågs Ivar Tengbom till slottsarkitekt. Trots att stilrestaureringarnas tid

»Handeln«
med Mercurii i
bevingad hjälm.

Den nygamla himmelsmålningens underliggande struktur, med spiraler och diagonaler som kan anas snarare än ses, ger målningen stadga.

Putti med krona och bok vilar på ett moln ovanför tronen och symboliserar kungamakten.

var förbi, måste man ändå betrakta en hel del av det som Tengbom – mycket skickligt – genomförde på slottet som just stilrestaureringar. Det handlade om att sudda ut spåren efter det föraktade, sena 1800-talet, och återställa det beundrade 1700-talet. I ett viktigt avseende skilde sig Tengboms restaureringar från 1800-talets där nyskick eftersträvades i finishen; han månade om patinan, om upplevelsen av gången tid.

Rikssalen blev tidigt föremål för hans intresse. Här var det inte sent 1800-tal, utan sent 1700-tal, i form av balkongen, som hade förvanskat ursprungsarkitekturen. Tengbom och tidens tongivande konsthistoriker var eniga om att balkongen, trots sitt eget konstnärliga värde, måste avlägsnas för att återge rummet dess verkan och värdighet. Därefter rengjordes väggarna och den ursprungliga marmoreringsmålningen på väggarna konserverades fram och kompletterades. Skulpturerna på den stora kornischen rengjordes och lagades. Längs salens långväggar lät Tengbom bygga upp de gradängar med bänkar som tidigare hade funnits på balkongen.

TAKET GAV TENGBOM huvudbry, då han inte visste hur Härleman tänkt att dekorera det. Att behålla det som det var, vitmålat med en illusionsmålad lagerstav, ville han inte. Enligt vad han själv skriver i en rapport, var det fyndet av ett fragment av målning på ett parti ovanför tronhimmelen som vägledde honom. Där framkom en »...*ursprunglig rymdartad målning med tunna moln*...« och han beslöt att låta detta fragment bli utgångspunkten för en himmelsmålning av hela takytan. Om fragmentet är från Härlemans tid kan diskuteras, men tanken är inte orimlig. Salens utomhusartade arkitektur gör det fullt möjligt att tänka sig den som en mot himlen öppen loggia.

Det nymålade taket blev mycket beundrat av Tengboms samtid. Konsthistorikern Andreas Lindblom beskriver det i »Stockholms slotts historia« från 1940–41 som att: »...*plafondens [tidigare] vitthet utbyttes mot ett blekblått skimmer: lätta skyar glida över himlen*«.

ÅTTIO ÅR EFTER TENGBOMS restaurering av Rikssalen hade det blivit hög tid att göra något åt framför allt taket. Dess blekblå skimmer och lätta skyar var omöjliga att uppfatta. I stället möttes ögat av en störande, lite oregelbunden mörk tvärrandning i det smutsgråa taket. Randningen berodde på att bjälkarna i takkonstruktionen leder kyla bättre än mellanrummen och kalla ytor drar till sig mera damm och smuts än varma. Dessutom flagnade takets linoljefärg betänkligt.

En ommålning var redan beslutad i februari 2009, när Kronprinsessparets kommande bröllop offentliggjordes.

Ganska snart stod det klart att bröllopsmiddagen skulle intas i just Rikssalen, som under hela sin historia, vid sidan av funktionen som Riksdagens lokal, fått agera festsal, senast vid Kungens 50-årsmiddag.

Nu fick arbetena ett givet slutdatum, bröllopet den 19 juni 2010. Men eftersom salen skulle förses med mängder av tillfällig dekoration och teknik, så måste restaureringsarbetena avslutas redan i mitten av mars.

Följande arbeten beslutades: Ommålning av taket, en försiktig rengöring av de väggytor och dekorationer som finns närmast taket samt lagning av skador på skulpturer och annan fast dekor i denna zon. Beslutet om bröllopsmiddagen ledde även till att de långtgående, golvfasta gradängerna temporärt skulle avlägsnas för att ge mera golvyta åt middagsgästerna.

Lilla riksvapnet med krona.

UTTÖMMANDE ARKIV- OCH litteraturstudier gav oss de kunskaper som redovisats i historiken ovan. Som alltid i restaureringssammanhang ställs man inför restaureringssideologiska dilemman. I detta fall fanns till exempel det faktum att Tengbom, på ett sätt som med dagens respekt för alla tidsskeden hade uppfattats som klämfingrigt, avlägsnade ett viktigt element, Adelcrantz balkong, som tillkommit redan på 1770-talet och därefter funnits i 160 år. Skulle Tengbom låtit den vara kvar, hade ingen i dag kommit på idén att ta bort den. Men med samma resonemang var det i dag heller aldrig aktuellt att föreslå en rekonstruktion av Adelcrantz balkong.

Tvärtom hade Tengbom med sitt ställningstagande lämnat oss ett exempel på en högklassig restaurering från början av 1900-talet och en viktig årsring i slottets historia. Han hade frilagt och försiktigt framhävt den lyckade sammansmältningen av barock och rokoko i salens arkitektur. Åran för detta tillkommer även hans konservator, Alfred Nilson, som var skicklig i att preparera fram äldre målningsbehandlingar så att skönheten återkom utan att patinan och känslan av gammal yta fördärvades.

Därmed blev det självklart att taket skulle återfå Tengboms himmelsmålning. Salen var i övrigt i princip orörd sedan 1930.

OM VALET AV FÄRDRIKTNING och mål var relativt enkelt, var vägen dit däremot en smula knagglig. Hur hade Tengboms himmel egentligen sett ut? Varken vi arkitekter och antikvarier eller målarna visste riktigt hur en sådan molnhimmel skulle framställas och se ut. Verkligheten, i form av det existerande taket gav inte mycket vägledning, trots att vi återfann det gamla fragment som Tengbom åberopat.

Vi gav oss ut ur slottet och studerade andra molnhimlar, exempelvis Riddarsalen på Karlbergs slott och

Drottningholmsteaterns Dejeunersalong. Den salongens tak var målat med en himmel mycket lik den som vi föreställt oss. Dessutom var Tengbom slottsarkitekt också vid Drottningholm, och hade lett restaureringen av salongen kring 1933.

Målningen där lärde oss att himlen skulle målas fram med blått mot en molnvit bakgrund och inte tvärtom, med vita moln mot himlens blå.

EN BLANDNING AV modern teknologi och traditionellt konsthantverkskunnande gav oss ytterligare vägledning.

Det började med att en datakunnig medarbetare på målerifirman manipulerade ett foto av taket, så att dess lite mörkare fläckar drogs mot blått och de ljusare mot vitt. Plötsligt framträdde något som mycket väl skulle kunna vara Tengboms himmel. Vi gjorde själva några fler sådana fotografier och försökte överföra deras mönster till målade skisser, men kände oss inte nöjda. Det blev både för bjärt, och för storskaligt och oroligt. Då visade det sig att en av konservatorerna, vars uppgift var att rengöra skulpturerna, var utbildad dekor- och monumentalmålare från konstskola i Sankt Petersburg. Hon hjälpte oss att finna den struktur, det mönster i målningen som behövdes för att få den att upplevas som harmonisk. En ny analys av de manipulerade foton tydde på att den ursprungliga målningen haft stora spiraler indelade enligt gyllene snittet som bärande struktur. Utifrån detta gjorde vi en ny skiss som godkändes och som blev förlaga för den fullskaliga takmålningen.

Taket indelades i rutor drygt 2x2 meter och mönstret från skissen överfördes. På den moln-vita takytan ströks de himmelsblå fälten, varefter övergångarna mellan blått och gråvitt mjukades upp övergångarna mellan blått och gråvitt för att få den rätta illusionen av lätta, söndertrasade skyar. För att måla den täckande gråvita kulören krävdes tre strykningar med sammanlagt 180 liter linoljefärg, medan det för de lätta

kompletteringarna med himmelskulör räckte med 3 liter, som spädades kraftigt!

I dag har Rikssalen, tack vare skickliga yrkesmän och -kvinnor återfått sin känsla av uterum under en lätt sommarhimmel.

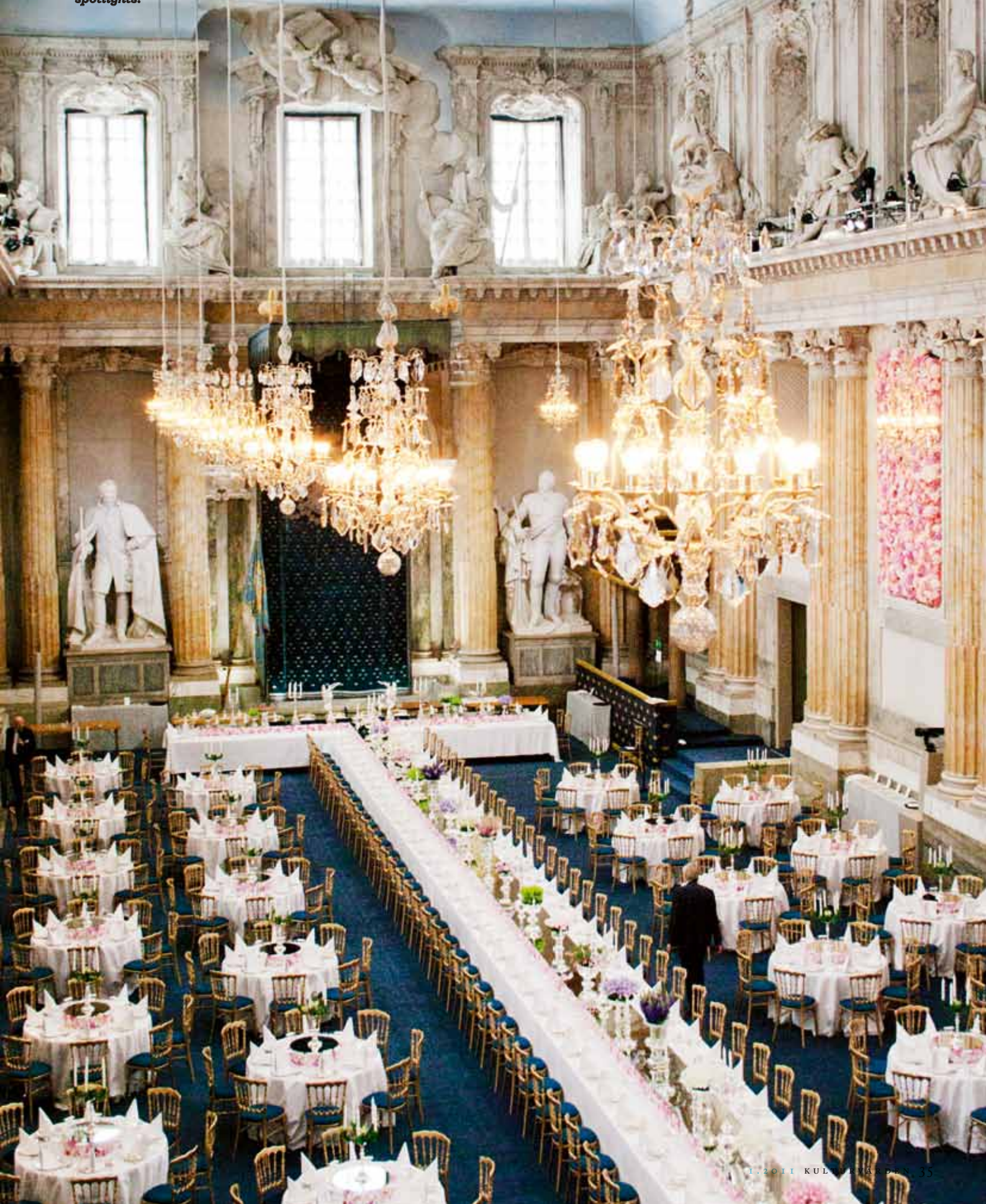
DE OVÄRDERLIGA TEXTILIER som finns i Rikssalen, främst tronhimlen och tyget i Silvertronen, men också bänkarnas kronkläden, måste skyddas från solens och dagsljusets uv-strålar. Detta gjordes med hjälp av skyddsgardiner. Under restaureringsarbetena togs det mesta av textilierna, inklusive gardinerna bort från salen medan tronhimlen, som är så ömtålig att den inte kan flyttas, kläddes in.

När gardinerna var borta blev det uppenbart hur stor betydelse det direkta solljuset har för upplevelsen av Rikssalen

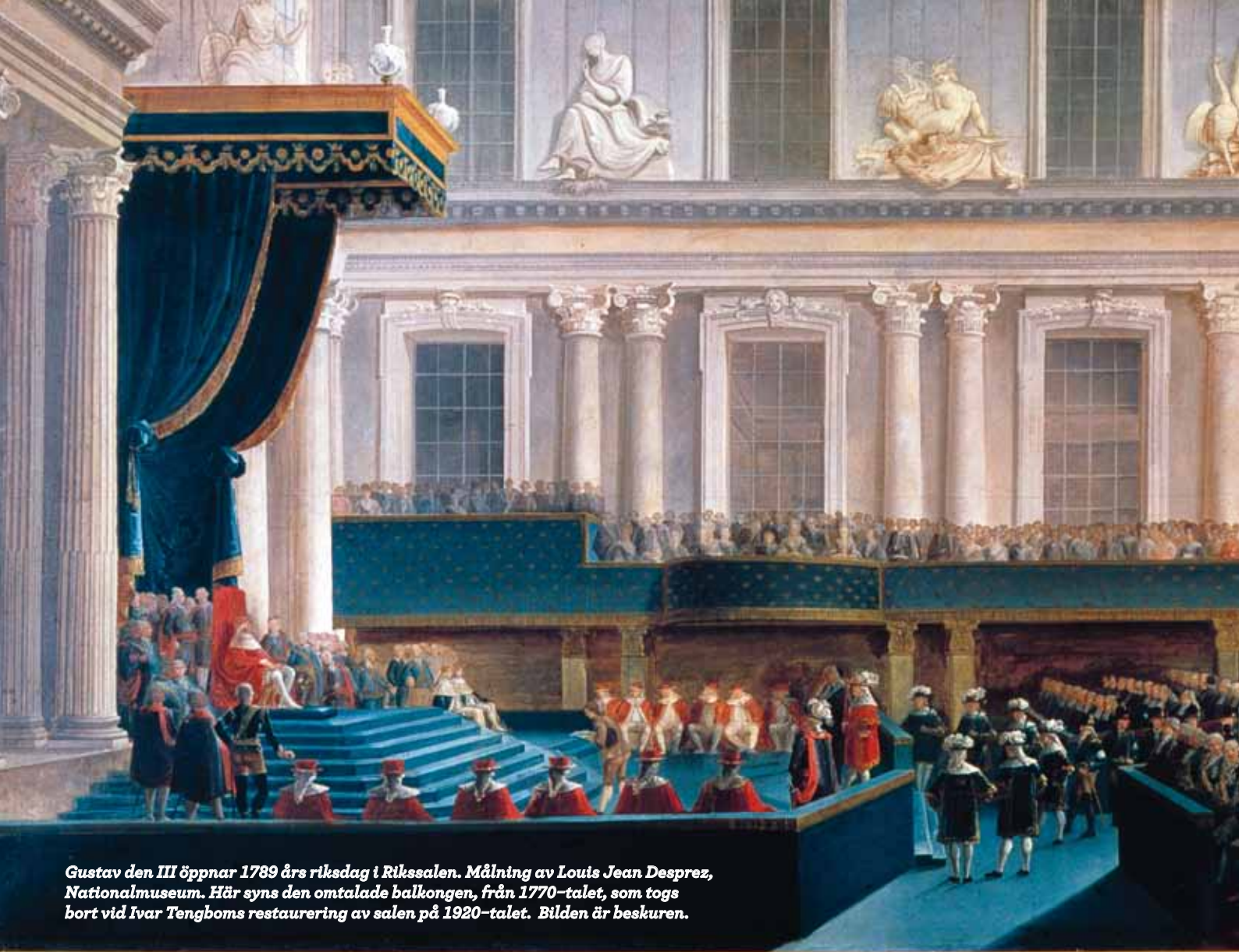

Rikssalen dukad för bröllopsmiddag, 19 juni 2010. Observera de tillfälliga belysningsarrangemangen mellan kornischens skulpturer. Vid restaureringen förbereddes med kabeldragningar och permanenta, men från salen osynliga stativ för spotlights.

Gustav den III öppnar 1789 års riksdag i Rikssalen. Målning av Louis Jean Desprez, Nationalmuseum. Här syns den omtalade balkongen, från 1770-talet, som togs bort vid Ivar Tengboms restaurering av salen på 1920-talet. Bilden är beskuren.

och då framför allt rokokodekoren med skulpturerna och de mjukt formade relieferna i och över fönstersmygarna. Ljus och skuggor trollar fram detaljerna och ger arrangemangen liv och hela salen lyfter. Det var med vemod som vi insåg att en sal utan skydd i fönstren inte gick att förena med exponerandet av textilierna, som ju är oupplösligt förbundna med salen och lika viktiga för dess symbolik och för upplevelsen av interiören som den arkitekturbundna dekoren. Lösningen blev en kompromiss. De tidigare tjocka skyddsgardinerna ersattes av tunna, enkla gardiner. De fönster, genom vilka solens strålar faller direkt på tronhimmel och tron, försägs dessutom med UV-skyddande plexiglas bakom

gardinerna. Textilerna har nu ett skydd som bedöms som tillräckligt, samtidigt som det ljus som kommer in genom

gardinerna ändå räcker för att modellera fram spelet mellan ljus och skugga i relieferna och friskulpturerna.

TILL BRÖLLOPSMIDDAGEN demonterades gradängkonstruktionen längs Rikssalens långväggar. Den visade sig vara mycket tung och gedigen och ingenting som man demonterar och återmonterar titt som tätt. Den lyckade middagen har väckt önskemålet att lite enklare kunna växla mellan å den ena sidan den museala »riksdagsmöbleringen«, med bänkar och gradänger och å den andra sidan festernas fria golvyta. Bänkmöbleringen är salens normala, historiska tillstånd och den fyller också rent praktiska behov, både när salen varje sensommar upplåts åt konsertserien »Musik på Slottet« och andra publika evenemang, och för att ge slottsbesökarna den korrekta fysiska bilden av vad Rikssalen står för i vår svenska historia. Festmöbleringen behövs vid enstaka högtidliga tillfällen.

För närvarande planeras därför både ett nytt värmesystem, där varmluft via galler i golv ersätter de störande radiatorerna, och nya, lättare och mera mobila gradänger. När väl detta är på plats kommer alla turister åter att kunna uppleva ett av landets praktfullaste och symboliskt viktigaste rum, medan de som fått privilegiet att bli inbjudna på fest hos Kungen, kommer att få se Rikssalen i festskrud. *

Freden med olivkvistar.

